

Јованка Максимовић, Београд

ЈЕВАНЂЕЉЕ ИВА НИКОЛЕ ЛОВИЋА ОТ ПАШТРОВИЋА

У збирци словенских рукописа у Националној библиотеци у Бечу чува се и један занимљив рукопис (cod. slav. 41) са записом у коме се помиње име „Ива Николе Ловића от Паштровића“. Настао је у областима данашње Црне Горе. У старијој литератури поменут је у неколико махова, али сасвим кратко, углавном због познијих записа, понегде и нетачно.¹ Недавно сам објавила детаљнији опис сликаног украса овог рукописа рађен на оригиналу у Бечу. Студирајући целу књигу открила сам и потпис писара који није био до тада уочен.² Овом приликом, публиковањем целокупне илуминације и свих записа овог занимљивог рукописа, улазим у шире поље минијатурног сликарства у Зети и Хуму у XV и XVI веку, у време првих штампаних књига Божидара Вуковића.

Бечки рукопис cod. slav. 41 по садржини је четворојеванђеље. Доста је оштећен, недостају многи листови, неки су касније сечени, неки поцепани. Поједини листови су истргнути пре пагинације, као на пример листови 143 и 144, а недостају и први и последњи лист. Хартија има водене знаке из краја XV века: вага са крстом и шестокраком звездом (1480—1481. г.), латиничко слово S (1478. г.), крст, сидро са крстом (1476—78. г., Венеција 1477. г.), два укрштена стуба (Венеција 1457—59. г.).³ Писмо текста и запис писара из истог су времена, вероватно с краја XV века, а велики број записа на маргинама и на последњим странама писани су брзописом XVIII века. У целом рукопису, у тексту и илуминацијама, мешају се и смеђују зелено, црвено и црно мастило.

На почетку појединих текстова и глава у књизи насликане су заставице и иницијали. На л. 39 v. (прѣдисловне еже ѿ мѣста стго евлѣа) налази се узана вињета у виду хоризонталне плетенице

¹ G. Birkfellner, *Glagolitische und kyrilische Handschriften in Österreich*, Wien 1975, 85—86.

² J. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 129—130.

³ G. Birkfellner, *нав. д.*, 85—86.

са лиснатим завршецима на оба краја. Изнад ње је велики композитни биљни орнамент, карактеристичан за цео рукопис, сликан црвеном, зеленом и жутом бојом. На л.41, изнад садржаја глава јеванђеља по Марку, налази се вињета слична претходној, само мања. На л.42, на почетку јеванђеља по Марку, насликани су велико заглавље и иницијал. Заглавље је компоновано у виду правоугаоника без исцртаног спољњег оквира. Њега чини густе сплет врежа са великим петочланим лишћем са сабластим средњим делом. На свим странама правоугаоника листови су слободно цртани у пољу, а на средини горње стране карактеристична је композиција биљних орнамената. Сви орнаменти заставице сликани су на природној боји хартије, само су понегде на врежама и деловима листова нанесене зелена и жута боја. Иницијал З (Зачело) је у облику усправљеног змаја који личи на змију, са вучјом њушком, уплетену у чвор и обухвата висину пола стране. На њему су црвене и црне тачкице и цртице. На л.76 је узана тропрутаста бела плетеница са зеленим бутонима у шупљинама и са лиснатим завршецима на оба краја. На л.146 је узана тропрутаста плетеница са карактеристичним биљним орнаментом изнад ње. Цртана је зеленим мастилом са црвеним и црним цртицама. Слична плетеница на л. 148, изнад садржаја глава јеванђеља по Јовану, нема црвене цртице, већ је исцртана извученим црвеним и зеленим линијама. На л. 149, на почетку јеванђеља по Јовану, налази се велика правоугаона заставица, такође без спољњег оквира. Сплет широких врежа са великим компликованим чудним вишечланим издуженим листовима чини основну композицију. На листовима и врежама су местимична мала округласта проширења са окцима. На горњој страни је велики композитни и разуђени биљни орнамент. Цела заставица цртана је на природној боји хартије црвеном бојом са зеленим тачкама у кривинама и шупљинама листова. Иницијал В начињен је од зелено—црвене густе плетенице са окцима.

На л. 27 v. у доњој маргини налази се запис писан истом руком као и цео текст, само ситнијим словима и црвеним мастилом: *мило писа мнѣ*. Тако се сазнаје и име писара, а вероватно и сликара, односно илуминатора, декоратера овог необичног рукописа. Све заставице и иницијали више су исцртани разнобојним мастилом него што су сликани, па се лако може претпоставити да их је радио пре писар—калиграф него прави сликар, који би на друкчији начин и другим средствима украсио књигу. О личности писара биће још речи касније.

— . — . —

Четворојеванђеље из Беча са својим, на први поглед, необичним и усамљеним сликаним украсом цртаним разнобојним перима, заслужује пажњу из више разлога. Не улазећи у проблеме палеографије и језика текстова и записа писаних крајем XV века и касније, што ће сигурно заинтересовати палеографе и лингвисте

те, овде ће бити речи о орнаментици и писару. При томе треба имати на уму да је рукопис скоро савременик штампаних књига Божидара Вуковића, да је настао вероватно у приморским областима или у њиховом непосредном залеђу, и да је дуго чуван у Паштровићима, што се сазнаје из записа. Његов сликани украс има и директних веза са графичком илустрацијом у српским штампаним књигама из XVI века.

Два велика заглавља са врежама и великим дугуљастим, сабљастим листовима (л.42 и л.149) скоро су идентична, и по композицији и облицима лишћа, по заставицама цртаним тушем у четворојеванђељу из Старчеве горице, насталом крајем XIV века, данас у библиотеци Марцијани у Венецији.⁴ Тај рукопис садржи елементе једне гране сликане илуминације с краја XIV и почетка XV века, чији су најбољи представници рукописи попа Никодима, можда из зетског приморја, данас у Ватикану и Софији.⁵

У трагању за истом или сличном књижном декорацијом, насталом на широј територији Зете, са претпоставком, с обзиром на велике сличности, да су сва заглавља и иницијали део исте уметничке и културне традиције, а можда и радови настали у истом скрипторију, само у различита времена — нашла сам идентичну заставицу у јеванђељу с краја XV века пореклом из манастира Тврдоша код Требиња, данас у манастиру Житомислићу на Неретви. Манастир Житомислић настао је у XVI веку, вероватно 1563. године, захваљујући познатој херцеговачкој породици Храбрена Милорадовића, чији су се чланови раширили на пространој територији све до Брскова на Тари.⁶ У Житомислићу се брзо развила преписивачка делатност. У првим деценијама XVII века она је била најживља, па се и зна за велики број књига из тих времена, мада је активност трајала више од два века. Из једног зборника се сазнаје да је библиотека у Житомислићу имала штампани цетињски Октоих (нестао пре 1891. године), три примерка Октоиха Божидара Вуковића из 1536. године и два штампана Триода Вићенца Вуковића.⁷

У XVI веку настали су и други манастири у Херцеговини, међу њима и требињски манастир Тврдош, који су зидали и украшавали дубровачки зидари и сликари. Године 1510. дубровачки сликар Вицко Ловров осликао је тврдошку цркву фрескама у „грчком стилу“ (*more greco*). У Тврдошу обнавља се почетком XVI века преписивачка делатност значајна за јужне области некадашњег Хума. Марко Стефанов Требињац 1509. године преписао је

⁴ Ј. Максимовић, *Четворојеванђеље Старчеве Горице*, Зборник за ликовне уметности 12, Нови Сад 1976, 59—68, сл. 1—10.

⁵ Ј. Максимовић, исто, 66; ту је наведен и податак да је у манастиру Режевићу, на Црногорском приморју, чувана икона из 1423. године са потписом јеромонаха Никодима, те да би он могао бити и сликар минијатура у поменутим рукописима у Ватикану и Софији.

⁶ В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, Старице X—XI, 1935—36, Београд 1936, 6—7. О Тврдошу види В. Ђоровић, *Требињски манастир (Тврдош)*, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, XXIII, 1911.

⁷ М. Вукичевић, Гласник Земаљског музеја БиХ, 1901, 43, 56, 57; Нићифор Дучић, Књижевни радови I, 1891; В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, 17.

тамо један октоих, данас у манастиру Савини код Херцег-Новог. Он је учио занат код дубровачког сликара Матка Миловића у другој половини XV века. Из те области његовог рада остала је само једна заставица у октоиху.⁸ Истих година, крајем XV или почетком XVI века, у скрипторију Требињског манастира настало је, писано и украшено четворојеванђеље, данас у Житомислићу.⁹ Заставица на почетку јеванђеља по Марку у том рукопису скоро је идентична заставици такође испред текста јеванђелисте Марка у рукопису Ива Ловића у Бечу — иста правоугаона композиција густог сплета врежа са хоризонтално постављеним лишћем у два реда. И овде је лишће петочлано са доњим деловима савијеним у круг и са сабластим облицима средњих делова. Једина разлика је у орнаменту на горњој страни заставице — место компликованог биљног орнамента у рукопису у Бечу, у књизи у Житомислићу стоји крст са биљним завршецима на краковима крста. Исти је и велики иницијал З у облику фантастичне змије, змаја, савијене у чвор, са главом отворених уста са дугачким језиком, који вири из њих.

Друга заставица у истом рукопису у Житомислићу испред јеванђеља по Матеју сачињена је од густог преплета двочланих трака, које се пружају кружно и дијагонално, а на горњој страни је исти композитни биљни орнамент као у бечком рукопису. Иницијал К (Књига) начињен је од преплета трака са окцима.

На основу закључка да су скоро идентичне заставице из рукописа из Старчеве горице (данас у Венецији), рукописа чији је писар био Мило (данас у Бечу) и рукописа из Житомислића, пореклом из Требиња, може се претпоставити да су настали у блиским средиштима, и територијално и културно, у којима се неговала књига. У трагању за могућим сличним још недовољно уоченим рукописима, наилази се на неколико рукописа насталих крајем XV, током XVI и почетком XVII века, у којима су заставице сачињене од сличних елемената лишћа и врежа. То су Бјелајско јеванђеље из 1494. године, које је писао Никандар, данас у ризници Цетињског манастира,¹⁰ четворојеванђеље из Дечана бр. 254, с краја XV века,¹¹ четворојеванђеље из Леснова из друге половине XVI века, данас у Архиву ЈАЗУ,¹² јеванђеље бр. 5 из Цетиња

⁸ В. Ђурић, *Дубровачка сликарска школа*, Београд 1963, 267—268, 272—273 (са старијом литературом), сл. 170.

⁹ Z. Kajmaković, *Cirilica kod Srba i Muslimana u osmansko doba*, у књизи *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1982, 176, сл. 152, 153. Житомислићко четворојеванђеље (Тврдошко), крај XV — почетак XVI века, хартија, 21×27,5, 252 л. српска редакција, ресавски правопис, полуустав близак уставу, водени знаци: воловска глава с крстом и змијом око штапа (1482. г.), вага у кругу с контрамарком А (1500. г.), полумесец са зракама (1460. г.).

¹⁰ Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV—XVII века*, Београд 1958, 160.

¹¹ Исто.

¹² V. Mošin, *Cirilski rukopisi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti II*, Загреб 1952, сл. 86.

из 1613. године,¹³ рукопис Синтагме Матије Властара из 1620. године, данас у Хиландару.¹⁴ Иста заставица прешла је, преузета из рукописа, у штампану књигу у XVI веку и налази се у Октоиху штампаном 1539. године у штампарији манастира Грачанице на Косову пољу.¹⁵ Иако у наведеним примерима нема оне блискости која постоји између илуминације заставица и иницијала рукописа из Старчеве горице, Паштровића и Житомислића, ипак су сличности упадљиве и наводе на закључак о неговању заједничких традиција у преписивачким центрима Црне Горе и Херцеговине.

— . — . —

Потпис писара Мила није био уочен.¹⁶ То се име, иначе, не среће у средњовековним рукописима међу познатим писарима. Врло је вероватно да је он сам и украсио заставицама и иницијалима свој текст, јер су они рађени сасвим графички, а не сликарски. Могло би се претпоставити да је реч о Милу, оцу дубровачког сликара Матка Миловића, који се у дубровачким документима јавља под именима *Matheus Milovich*, *Matheus de Milo*, *Matheus Mili*. О Матку се зна да је радио у другој половини XV века у Дубровнику, а код њега је учио занат и Марко Требињац, онај исти који је писао и украсио Октоих, данас у Савини, толико сличан са нашим рукописом у Бечу.¹⁷ О оцу сликара Матка изнете су разне претпоставке,¹⁸ али се није могла у документима наћи личност са именом Мило, која би тако одговарала и именом и професијом. Врло вероватно овде је реч о писару и сликару Милу, оцу сликара Матка Миловића. Он и временски одговара таквој претпоставци.

— . — . —

У рукопису има доста каснијих записа, и то и на маргинама и на празним странама. Неки записи су обичне скраћенице и белешке писара, а неки имају историјску вредност због своје садржине. Најинтересантнија су три велика записа где се помиње Иво Николе Ловића, власник књиге у XVII веку, и у којима се описују страдања његове породице. Овде објављујем два записа са исправкама у читању које је објавио Љ. Стојановић почетком овог

¹³ Л. 254, 259. Другарица Татјана Пејовић, историчар уметности Завода за заштиту споменика културе Црне Горе, љубазно ми је послала скице заставица из овог рукописа.

¹⁴ Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV—XVII века*, Београд 1958, 160, са помињањем неких сличних заглавља.

¹⁵ Д. Медаковић, исто, т. XCIX.

¹⁶ Објављен је у књизи Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 130.

¹⁷ В. Ђурић, нав. д., 119, 123, 195—197, 243, 263.

¹⁸ Разне раније претпоставке о пореклу и личности оца сликара Матка Миловића навео је В. Ђурић (нав. д. 196).

века,¹⁹ и њихове фотографије. На снимцима се добро види да тај писар из каснијих времена није био довољно писмен, и да је правио грубе грешке, и језичке и правописне. Слично писмо, само писменије и уредније, налази се у документу из Паштровића из 1697. године, данас у Архиву САНУ.²⁰ Трећи запис, до данас необјављен, из истог је времена као и друга два, можда мало ранији, с обзиром на садржину записа. Наиме, у њему се само каже да јеванђеље припада Иви Николе Ловића и бележи датум када је писана забелешка, док је у друга два испричана тужна историја породице Ловића и клетва Ива Ловића.

1. л. 10 v.

наіладѣ седа ѿ мѣсеца марда
 дѣ
 како љви моего ѿца ста
 нка і крапакъ (крвникъ?) марко лѹ
 кшѣн ш неговіе вратонъ ѿ силе ѹ
 вѣ моего ѿца и ѿ неговѣ силе
 а да е проклетъ ѿмега прага ко неце
 г сещни цертъ еленемогъ ѿ не
 говѣ силе стапѣ него да е прокле
 та ѣвоинка ѿдъ мое кѣце а
 докле санъ та живѣ ѣво поконога
 станка да цѣсе цератъ шном
 а скотѣма койме д(п)ресреташе
 крвниці кривави крвниці
 цѣсе и та ѣ мога браца іво мѣтаръ
 і нико ѣ саво ѣ нашъ спѣцъ (стрѣц) марко
 і нашъ вратѣчедъ вѣко
 а ко ѿстане по насъ да е проклетъ
 коце нашъ мѣкѣ заворавитъ
 ѿ те кѣце.

2. л. 148. v.

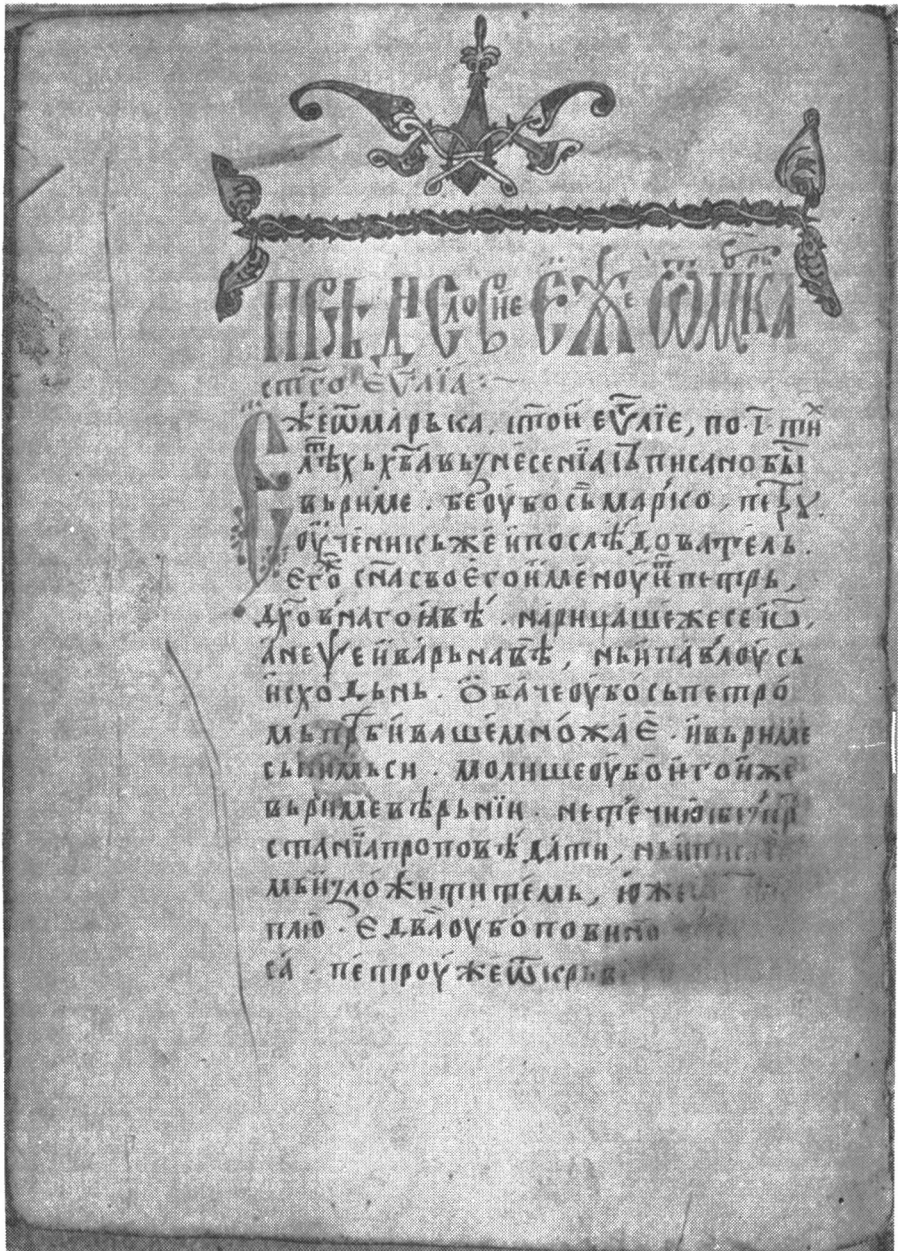
да се зна како љви проклѣти марко
 лѣшинъ добровога стака (станка) мѣѣога
 на великѣ божѣ правдѣ ѣ наѣ се
 ѣво синъ поконега станъка і ѣ
 вѣ марнка лѣшина за ѿсветѣ
 свога ѿца а оставлаамъ мо
 ѿзи браци тако ме вѣ ко љвѣѣ
 нека ме ѿсветѣ како санъ и та
 ѿца ѿсветѣѣѣ ѣколи вѣ шѣ кое
 мѣ ѿнѣвѣло нема среце тако и
 ѿсветѣѣѣѣ нецѣ а зато ѣ

3. л. 147 v.

сѣе еванѣлѣѣ ѣва нѣклѣ лѣвѣѣѣ
 ѿгъ пащровница
 ѿ пощѣна сѣла пащроскога
 ѿ мѣсеца апрѣла ѿ
 нѣ к г ѣ писано

¹⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III, 1890, 200, 201; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 480, бр. 2082, 2083.

²⁰ П. Борђић, *Историја српске ћирилице*, Београд 1971, сл. 173.

Сл. 1. Четворојеванђеље, Беч, Национална библиотека, cod. slav. 41, л. 39 v.

Сл. 3. Четворојеванђеље, Беч, Национална библиотека, cod. slav. 41, л. 42

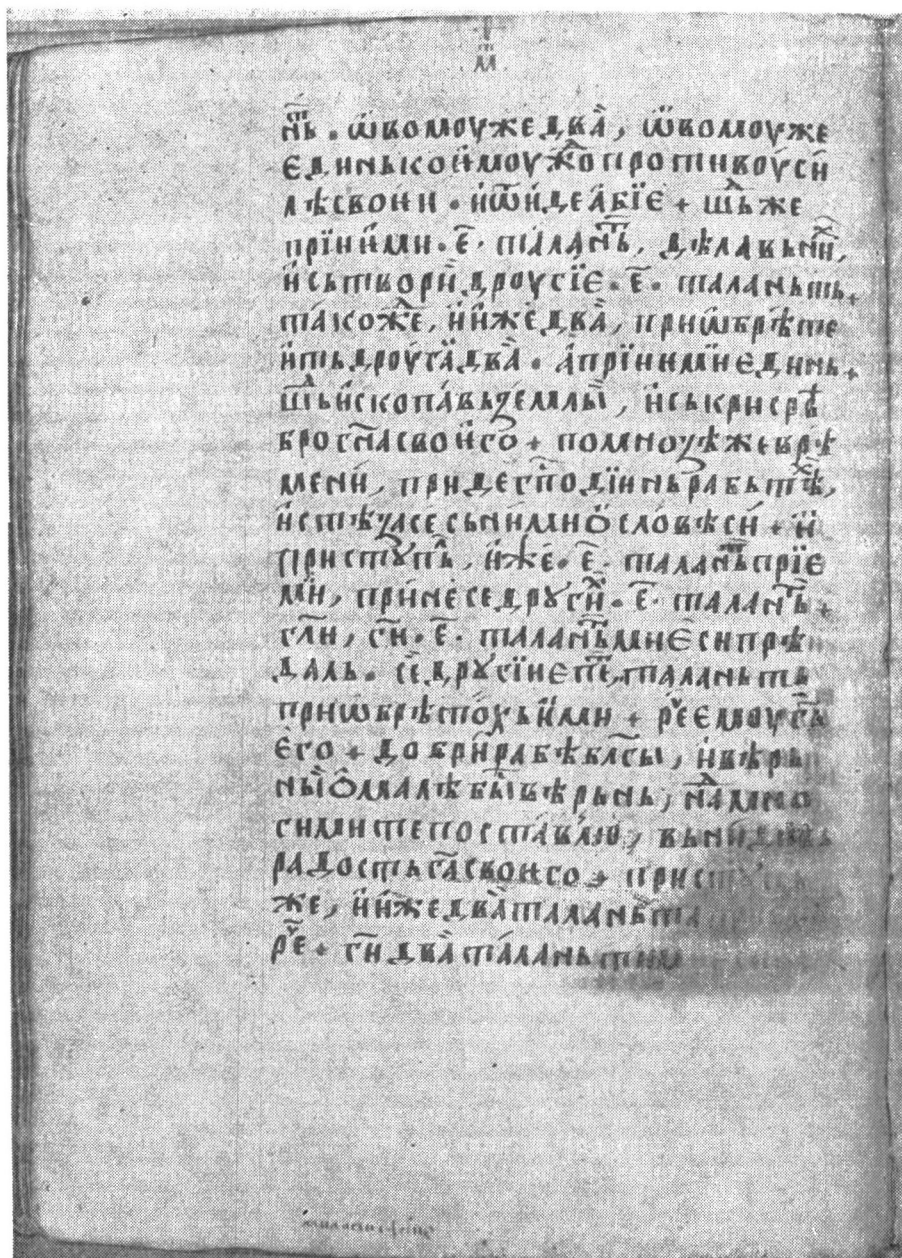
Сл. 4. Четворојефанђеље, манастир Житомислић

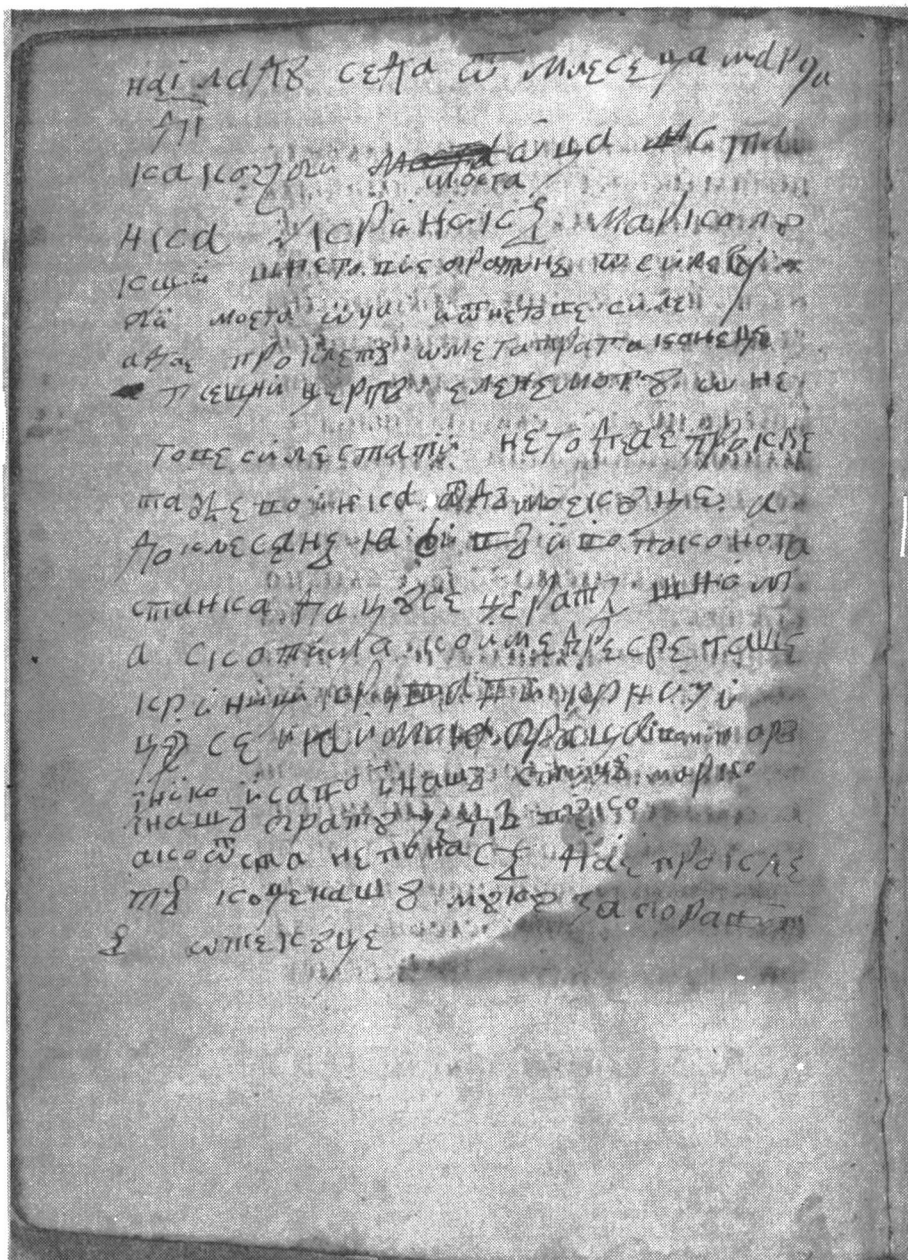

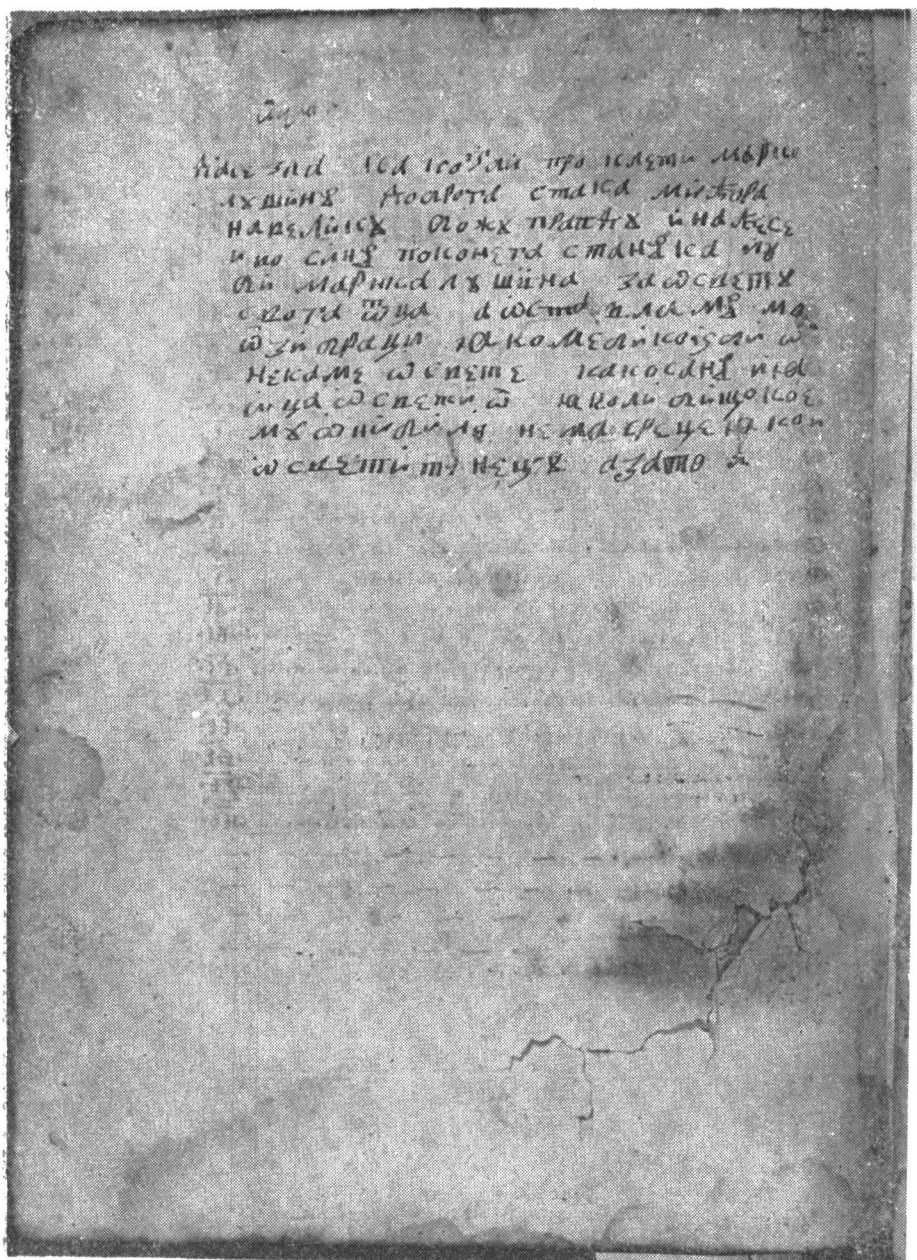
Сл. 7. Четворојеванђеље, Беч, Национална библиотека, cod. slav. 41, л. 149

Сл. 8. Четворојеванђеље, Беч, Национална библиотека, cod. slav. 41, л. 27 v.

Сл. 9. Четворојеванђеље, Беч, Национална библиотека, cod. slav. 41, л. 10 v.

Сл. 10. Четворојеванђеље, Беч, Национална библиотека, cod. slav. 41, л. 148 v.

Jovanka Maksimović, Beograd

THE GOSPEL OF IVO NIKOLA LOVIĆ OF PAŠTROVIĆ

S u m m a r y

In the collection of Slavic manuscripts in the National Library in Vienna there is a manuscript originating from the region of today's Montenegro, with later inscriptions which mention the name of its owner »Ivo Nikola Lović of Paštrović« (*cod. slav.* 41). The manuscript, by its contents the four gospels, is quite damaged, and there are several pages missing. The paper bears a watermark from the second half of the 15th century. In the entire manuscript, in both the text and the illuminations, both green, red and black ink are used. In addition to later inscriptions, from the 18th century, on l. 27 v. in the lower margin there is an inscription by the scribe Milo from the end of the 15th century. The manuscript with its illuminations is a contemporary of the printed books of Božidar Vuković, and its painted and drawn decorations are directly connected with the graphic illustrations in Serbian printed books from the 16th century. It is directly analogous with the little vignette in the four gospels dating from the end of the 15th or beginning of the 16th century originating from the monastery in Trebinja, today kept in Žitomislić, in Hercegovina. There are also great similarities with the manuscript from Starčeva Gorica, dating from the end of the 14th century, today kept in Venice, so that the conclusion can be drawn that there were common traditions in the scriptoria centres in Montenegro and Hercegovina. The name of the scribe and illuminator Milo can be identified with the person of the scribe and painter Milo, father of the Dubrovnik painter Matko Milović, who taught his skill to Marko Trebinjac, who decorated the *Octoechos*, today kept at the Savina monastery, in which there are many similarities with the Vienna manuscript. Three inscriptions from the 18th century have many errors in language and spelling, which indicates that the scribe was not quite lettered, but they also contain many facts about the circumstances in the Paštrović and the fate of the Lović family.